

«руками не чіпати». Діти можуть розглядати експонати, вивчати їх, експериментувати, розвиваючи свої знання і логічне мислення. Крім цього музеї намагаються стати місцем дозвілля усіх вікових категорій населення, перетворитися на науково-освітній, сімейний розважальний центр. Вони модернізують підходи у роботі, запроваджують нові види послуг: проведення конференцій, ділових зустрічей, святкування весілля, днів народження. Музей стає відкритим для людей з обмеженими можливостями, скрутним матеріальним становищем (методом волонтерської роботи), використовуючи технічні засоби знімає мовні бар'єри.

Отже, роль та значення музею в розвитку туристичної галузі значна. Як засвідчує світовий досвід музеї вже давно перетворилися на частину національних економік та засіб залучення міжнародних туристів. В умовах пошуку економічної стратегії виходу з кризи, засобів консолідації суспільства, музей може стати ефективним рішенням. Модернізація музейної сфери сприятиме активізації музейного туризму, внутрішній мобілізації та адаптації до умов ринку, отриманню прибутків, формуванню ділової політики, визначення стратегії. Економічний ефект від діяльності музеїв даватиме туристичній галузі значні прибутки в суміжних сферах, при одночасно низькій рентабельності діяльності самого музею. З цією метою уряду необхідно розробити комплексну програму спрямовану на модернізацію музейної сфери: збільшення асигнувань з бюджету; залучення інвесторів; оновлення підходів та методів до роботи музеїв; створення державної агенції з питань формування позитивної іміджевої політики музеїв як в країні так і за її межами; позиціонування оновленого музею як місця колективного відпочинку усієї родини.

SUMMARY

The article analyzes the options for the transition of domestic museums from the social service model to the market-service model, which prevails in the modern world museum environment. The possibilities of the tourism sector in increasing the economic effect of museum activities are determined.

Keywords: models of museum development, cultural tourism, economic effect, government program.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дані кількості музеїв // Сайт Museu [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.museum.com/jb/show_maps?action=1&show=5
2. Музей как феномен культуры и его роль в деле культурного туризма // Сайт мир знаний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mirznanii.com/a/133534/muzey-kak-fenomen-kultury-i-ego-rol-v-dele-kulturnogo-turizma>
3. Wildman D. About Museums / D. Wildman // Сайт American Alliance of Museums [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aam-us.org/about-museums>
4. 2015 Visitor statistics Washington, DC // Сайт Washington, DC Visitor Research [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://washington.org/press/DC-information/washington-dc-visitor-research>
5. Звіт Державного ермітажу, 2014 // Сайт Ермітажу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/2a9305dc-4e63-4837-a8be>

УДК 069-028.79

Сізов Д. Ю.

РЕФОРМУВАННЯ МУЗЕЙНИЦТВА: ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА І ГРОМАДСЬКІСТЬ

У статті зроблено спробу розкрити стан розвитку музейної справи на двох рівнях: державному, центральному – аналіз нормативних документів, що забезпечують функціонування музейних інституцій в Україні та подальший процес реформування системи; та локальному – аналіз повсякденних тактик та стратегій функціонування музейництва на місцях.

Згідно зі статтею 3 Закону України «Про музеї та музейну справу» термін «національна музейна політика» трактується, як сукупність основних напрямів і засад діяльності держави і суспільства в галузі музейної справи [1].

Основними напрямками національної музейної політики є:

1) збереження та державна підтримка Музейного фонду України.

Музейний фонд України — це сукупність рухомих пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, які мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення, незалежно від їх виду, місця створення і форм власності, та зберігаються на території України, а також нерухомих пам'яток, що знаходяться в музеях України, і обліковані в порядку, визначеному законом. До Музейного фонду України можуть належати також пам'ятки, що розташовані за межами України та відповідно до міжнародних договорів підлягають поверненню в Україну [2]. У фондах українських музеїв зберігаються багата кількість пам'яток. До питань збереження та функціонування музейних пам'яток привернута увага не тільки робітників музейної сфери та вчених, а й держави. Збереження й державна підтримка Музейного фонду України – це основний напрямок національної музейної політики, відповідно до Закону України «Про музеї та музейну справу».

Але те, що в законі прописано, не означає, що воно виконується в повному обсязі або є актуальним для сьогодення. В першому випадку наведемо приклад Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМУ), що має проблеми з розміщенням та збереженням цілісності своїх фондів. Заступник директора Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України Сергій Гальченко заявив, через те що спливає термін договору оренди будівлі, яку займає ЦДАМЛМУ, музею потрібно залишити приміщення. «Сьогодні Центральному державному архіву-музею, у зв'язку з тим, що він орендує приміщення, яке на балансі заповідника «Софія Київська», необхідно кудись вибратися. Ми чуємо, що будівля вимагає капітального ремонту. Ми, особливо наша наукова громадськість, Інститут літератури, письменники, відчуваємо не тільки стурбованість, а страх, бо ми знаємо, що таке переміщення такої колосальної кількості фондів – це десятки тисяч коробок!.. Держава має вирішити питання, як зберегти цей унікальний комплекс документів, музейних експонатів, бібліотечних колекцій», підкреслив Гальченко [3].

Інший випадок, коли ті норми, що прописані в законі є застарілими і не відповідають вимогам ХХІ століття. Оскільки пункт 19 Положення про Музейний фонд України вказує на те, що облікові документи оформлюються тільки в рукописній формі, а копії документів, книг можуть зберігатися в електронній формі лише за умови їх ідентичності та рішенням керівника музею. Це значить, що впровадження електронного обліку на сьогодні гальмується вимогами вітчизняного законодавства. Також наголошується, що облік музейних предметів в електронній формі ведеться в музеях відповідно до цього Положення та порядку його ведення, яке встановило міністерство культури. Сьогодні законодавство України не містить нормативних документів щодо ведення електронного обліку музейних предметів. Недосконалість законодавчого підґрунтя – це головна причина малої ефективності автоматизації обліку. Це пояснюється необхідністю ручних оброблення та пошуку інформації [4].

Всупереч вимогам Положення про Музейний фонд України, Міністерство культури не затвердило інструкції з обліку, зберігання чи то використання музейних предметів. Як наслідок, музеї мали використовувати у своїй діяльності аж до травня 2017 р. «Инструкцию по учету и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР», затверджену наказом Мінкульту СРСР від 17.07.1985 № 290, розроблену ще за радянських часів і на сьогодні, безумовно, застарілу [5].

На сьогодні відбулося удосконалення поняття: більше висвітлено складові Музейного фонду України, поширена діяльність МФУ на об'єкти, котрі знаходяться за межами України і підлягають поверненню. У майбутньому реформування МФУ мають спиратися на сучасні досягнення музеїв, нові тенденції у музейній справі.

2) Повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами.

Цей напрямок включає до МФУ велику частину музейних багатств, які опинилися за межами нашої країни в силу обставин. Як вважають експерти, а з ними погоджуємося і ми «ця норма є особливо важливою з точки зору захисту національних інтересів України у справі повернення культурних цінностей, а також відстоювання права власності на об'єкти, які були викрадені з музеїв чи вивезені з окупованих територій для експонування в інших країнах» [6].

Указом Президента від 27 грудня 1992 року була створена Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України. У 1999 році вона була перетворена у Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон при Міністерстві культури України згідно з Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». Однак за рішенням експрезидента Віктора Януковича діяльність цієї служби була призупинена.

Сьогодні знову постає необхідність відновити Національну комісію, про що неодноразово просять дослідники, вчені та всі, хто занепокоєний та стурбований необхідністю охорони та збереження українських культурних цінностей. Обговорення цього питання вже давно вийшло за рамки тільки наукових кіл, а стало жваво обговорюватися в інформаційному просторі: наприклад, 7 липня 2015 року у Львові відбулася прес-конференції щодо проблеми незаконного переміщення культурних цінностей, 1 липня 2016 року в Національному музеї історії України відбудеться конференція «Повернення культурних цінностей в Україну – державна справа» і так далі [7]. Процес реформування йде повільно, тільки в грудні 2017 р. під час круглого столу заступник міністра культури Тамара Мазур заявила, що «Міністерство культури задекларувало і внесло до плану роботи внесення змін до закону про ввезення, вивезення та переміщення культурних цінностей... А також організує роботу міжвідомчої робочої групи з даних питань. Результатом роботи, якщо не сьогоднішньої, то наступного року має стати формулювання тих норм, які законодавчо врегулюють питання повернення культурних цінностей» [8].

3) *Забезпечення соціально-економічних, правових і наукових умов для ефективної діяльності музеїв, сприяння формуванню сучасної інфраструктури музейної справи. Підтримка фундаментальних і прикладних наукових досліджень, пов'язаних з музейною справою.*

Однією з проблем українського музейництва є відсутність спеціалізованої науково-дослідної інституції – аналітичного центру, який би вивчав питання теорії та практики музейної справи, готував проекти нормативних актів та галузевих стандартів, опрацьовував та популяризував закордонний досвід серед музейних фахівців України. Брак аналітичних центрів, що спеціалізувалися б на вивченні питань культурної політики загалом та музейництва зокрема, призводить до майже повної відсутності системних досліджень загального стану музейної царини України [9]. Тобто для подальшої ефективної діяльності музеїв Міністерство культури України має створювати різні правові та наукові умови для вивчення музейництва та нагляд за музейною сферою загалом, також ініціювати або заохочувати оновлення системи управління музеями, введення інноваційних музейних програм.

Деякі музеї йдуть власним шляхом, намагаючись в своїй роботі використовувати досвід європейських колег. В багатьох країнах вже давно використовується практика залучання до роботи аналітичних центрів, які здійснюють дослідження та адвокацію в різних сферах: економіка, політика, освіта, культура тощо. В Україні назвати точну кількість аналітичних центрів неможливо через те, що поряд з відкритими аналітичними центрами діють аналітичні центри окремих олігархів, бізнесових структур, політичних партій. Наприклад, Державний природознавчий музей Національної академії наук (м. Львів), розробляючи стратегію свого розвитку, звернувся до аналітичного центру «Про.мова». Мова йшла про створення концепції (цінності, місія, візія) музею та стратегію її втілення, аби команда управлінців музею та весь колектив розуміли, куди рухається музей у найближчі роки, для чого він існує, яким чином кожна дія музею наближає його до втілення свого призначення [10].

Така зацікавленість у ґрунтовній аналітиці найчастіше пов'язана з грантовою діяльністю музеїв у виконанні фундаментальних і прикладних наукових досліджень в рамках розвитку музейної справи. Наприклад, Ялтинський будинок-музей Антона Чехова виграв гранд від Сполучених Штатів Америки на суму 39 тисяч доларів (2010 р.), Закарпатський музей отримав європейський грант на майже мільйон гривень (2013 р.) [11]

4) Підтримка і розвиток мережі музеїв.

Згідно з даними сайту «Музейний простір», що є частиною проекту «ProMuseum: розвиток ресурсної бази та модернізація музейної галузі України» в Україні впродовж 2012 року працювало 592 музеї, що на 3,9% більше у порівнянні з попереднім роком, у 2013 році кількість музеїв збільшилася ще на 2,7% до 608 музеїв [12], а деякі джерела взагалі видають факт існування декількох тисяч музеїв. Так за даними УНІАН ще на 2010 рік в Україні нараховувалося близько п'яти тисяч різноманітних музеїв [13]. Слід зазначити, що обидві цифри є припустимими, оскільки в будь-якому законі є шпарини: наприклад, якщо при навчальному закладі було організовано музей (університетські музеї, шкільні музеї) він не підпорядковується Міністерству культури і туризму України, а підвідомчий Міністерству освіти і науки, кількість таких музеїв в Україні приблизно 3,5 тис. Міністерство будівництва також має кілька музеїв. Міністерство оборони має один військовий музей, що в свою чергу має близько 50 філіалів у військових частинах. До того ж існує велика кількість приватних музеїв, котрі також є самостійними одиницями і не залежать від державних органів. Зазвичай основна мета створення таких музеїв – комерційна діяльність, за формою такі музеї можуть бути антикварними крамницями з елементами виставкової діяльності, де плата не стягується за споглядання, бо прибуток йде коштом продажу антикваріату, а експонати є антуражем («Музеї однієї вулиці», Київ) або приватними тематичними колекціями виставленими на загальний огляд (Музей української ікони «Духовні скарби України» – колекція ікон, найбільша частина яких присвячена образу Богородиці, Київ; Музей відомого вченого-мандрівника М. М. Миклухо-Маклая, Севастополь), в такому випадку основний дохід йде саме коштом екскурсійної діяльності [14].

Водночас потрібно звернути увагу на той факт, що за роки незалежності виникали і державні музеї (Національний музей «Меморіал жертв Голодомору», Київ; Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького», Львів; Музей історії Десятинної церкви, Київ; Музей «Літературне Придніпров'я», Дніпро; Національний заповідник «Давній Галич», Галич та інші). Ініціаторами створення таких музеїв в багатьох випадках виступала громадськість, як це сталося з «Меморіальним комплексом Героїв Небесної Сотні — Музей Революції гідності», який зараз належить до сфери управління Українського інституту національної пам'яті, але в 2014 році це була спільна ініціатива Музею Свободи/Музею Майдану зі створення багатофункціонального музейного комплексу з метою «збереження пам'яті про події та людей Майдану, осмислення унікальних суспільних практик, започаткованих Майданом, та залучення громади до осмислення цього досвіду і творення громадянського суспільства» [15]. Якщо створення «Музею Революції гідності» є певним відгуком на гострі актуальні життєві події сьогодення, то створення музею «Літературне Придніпров'я» відбувалося помірковано. В 1970-х роках серед дніпропетровської інтелігенції виникла ідея створення літературного музею. Вчителі-словесники Володимир Омелянович Сандриков і Євген Янович Біржак написали листа-звернення в структури влади. На базі Історичного музею був відкритий науково-дослідницький, експозиційний відділ літератури, де з 1983 по 1998 рр. тривав період накопичення та обробки матеріалу, а в 1998 р. відкрився музей «Літературне Придніпров'я» [16].

Іноді створення музею є частиною державної політики або відповідає її потребам і використовується у якості піар-важелів. Наприклад, створення Національного музею «Меморіал жертв Голодомору» було започатковано ще в 2003 р., Президент України Леонід Кучма підписав Указ про створення «Меморіального комплексу пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років». Як зазначають власне медіа ресурси «у той час тема страшної трагедії ще

не була піднята на політичні прапори» і далі зазначають, що «сьогодні «страсті» навколо пам'ятника трошки уляглися, а власне Свіча давно стала місцем туристичного паломництва й улюбленим місцем для фотографування» [17].

5) Бюджетне фінансування (у тому числі на пайових засадах) і пріоритетне матеріально-технічне забезпечення розробки і реалізації державних, регіональних і місцевих програм розвитку музейної справи.

На сьогодні Україна має дуже розгалужену мережу музейних закладів та за період незалежності не відбулося жодної дискусії щодо питання, чи спроможна Україна фінансово підтримувати малі музейні заклади по всій країні? З урахуванням поточної політичної та економічної ситуації в країні ця проблема набуває все більшої актуальності. Сьогодні Україна повинна реалізовувати глобальну переоцінку потреб у мережі музейних закладів. Наприклад, після розпаду Радянського Союзу у країнах Балтії закрилися сотні музеїв, які працювали при великих державних підприємствах та колгоспах. Зекономлені кошти були використані задля збереження тих інституцій, що мали потенціал стати справжніми рушіями розвитку культури в країні. Також шлях до проведення музейної реформи можна «підглядіти» в Норвегії, де двадцять регіональних музеїв було включено до національної музейної мережі з єдиною адміністрацією. Наступним рівнем реформи було створення професійних музейних мереж, які об'єднувалися в різнопрофільні заклади [9]. Такі реформи можуть стимулювати співпрацю між музеями, полегшить розробку нових спільних мережевих проєктів, виставок, досліджень, тощо.

Осягнення того, що держава не в змозі тягнути на собі всі музейні установи і бути одноосібним джерелом фінансування, прийшло до можновладців з часом. І зараз в Україні в рамках реформування і переходу з політики централізації до децентралізації, більша частина колишніх державних музеїв, залишаючи за собою статус державних, перейшли в комунальну власність, тобто на фінансування з бюджету міста/району/області. Це відображається в назвах музеїв, наприклад Комунальний заклад культури «Бахмутський краєзнавчий музей», м. Бахмут; Комунальний заклад «Покровський історичний музей», м. Покровськ; Комунальний заклад культури «Міський історико-краєзнавчий музей» Криворізької міської ради, м. Кривий Ріг, тощо.

З іншого боку, коли мова йде про багатомільйонне фінансування закладів культури, то тоді держава звертається до пайового фінансування. Прем'єр-міністр України Володимир Гройсман в листопаді 2017 року заявив, про будівництво другої черги Національного музею «Меморіал жертв Голодомору», проєктна вартість якого становить 700 млн. грн, з яких держава профінансує 50%, а решта – українські міста й меценати. При цьому він підкреслював, що будівництво даного комплексу є «справою честі». За його словами, представники української діаспори також повинні взяти участь у фінансуванні даного проєкту за допомогою благодійних внесків [18].

6) Забезпечення підготовки та підвищення фахової кваліфікації музейних кадрів, їх правовий і соціальний захист.

Музеї можуть функціонувати за умови наявності фахово компетентних, високого професійно-кваліфікованого рівня співробітників. Розвиток культури на сучасному етапі потребує якісних змін у знаннях, навичках музейних працівників. Вони повинні пристосовуватися до динамічних процесів, котрі відбуваються в музейній галузі. Забезпечення такого фахівця можливе лише за умови підвищення рівня його кваліфікації. Прикладом для підвищення кваліфікації повинен слугувати європейський стандарт безперервного навчання. Також можна подивитися на східні країни, зокрема Японію, де «перепідготовка персоналу дешевша, ніж його заміна» [19].

Що стосується саме навчання та підготовки музейних працівників, то в Україні існують багато інститутів, котрі тісно пов'язані з музейною галуззю. Наприклад, цього року у Черкаському державному технологічному університеті розпочнуть підготовку фахівців зі спеціальності «Історія та археологія». «Відтепер наш університет готуватиме фахівців у галузі історії, музеєзнавства, експертизи культурно-історичних цінностей, правової охорони

історико-культурних пам'яток» – зазначив ректор ЧДТУ Олег Григор. Студенти зможуть подавати свої документи вже під час цього річної вступної компанії. «Вони будуть опанувати основи науково-дослідницької роботи в бібліотеках, архівах, музеях», – повідомила завідувач кафедри історії України та суспільних дисциплін, кандидат історичних наук, доцент Ірина Стадник. Як мінімум ще один ВНЗ взявся за проблему забезпечення підготовки музейних кадрів, які після закінчення свого навчання будуть спроможні працювати в музейній галузі [20].

7) Забезпечення охорони музеїв.

Однією проблем українських музеїв – забезпечення охорони. Кожного фінансового року ця проблема виникає не раптово, а закономірно. Брак коштів на оплату послуг охорони музеїв є причиною цього. По суті не виконується норма, зафіксована в третьому абзаці ст. 13 Закону України «Про музеї та музейну справу», про те, що сума витрат на забезпечення охорони музеїв обов'язково визначається в державному та місцевих бюджетах і вноситься до переліку захищених статей видатків загального фонду бюджетів.

Але ця проблема є лише опосередкованою, а головною причиною є визначення чинним законодавством єдиного можливого постачальника послуг охорони (Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ України, ДСГО) за умов непрозорості тарифів на такі послуги та питань якості і відповідності потребам замовника. Неодноразово на різних рівнях ставилося питання про високу ймовірність корупційної складової такої моделі організації музейної охорони та неефективність використання бюджетних коштів [21].

В країнах Євросоюзу справа з безпекою значно ліпша і набагато практична та відокремлена від державних структур. У Великобританії безпеку в музеях, архівах та бібліотеках забезпечує спеціально створена Рада музеїв, бібліотек та архівів. Ця рада опублікувала 182-сторінкове видання присвячене питанням побудови безпеки, сигналізації, роздрібною безпеки, особистої безпеки, перевірці сумок, контролю основних засобів, робочих процедур, підрядників, кур'єрів, співробітників служби безпеки та планування кризового менеджменту. Вона включає зразкові форми для повідомлення про інциденти та злочини. Вона також має інформацію про програму державного відшкодування, яка є специфічною для Великобританії. Рада співпрацює з іншими культурними організаціями, щоб представити колекцію посилань, веб-сайт із практичними порадами та короткі інформаційні листи з питань безпеки, таких як використання відеоспостереження, поради для архітекторів та планувальників, а також демонстраційні справи.

8) Сприяння міжнародному співробітництву в галузі музейної справи.

Сьогодні, на початку XXI ст. в основу розвитку музейництва покладено концепцію «social network» – мереж, мережного партнерства, мережного менеджменту [2]. Розгортання діяльності міжнародних організацій у сфері культурної спадщини й музейництва було зініційоване в середині минулого століття Організацією Об'єднаних Націй. З цією метою у складі ООН 1946 р. була заснована неурядова організація – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (United Nations Education Science and Culture Organization – UNESCO). Діяльність ЮНЕСКО охоплює широке коло питань: ліквідацію неграмотності і боротьбу з дискримінацією в царині освіти, вивчення, збереження і популяризацію національних культур, проблеми інформації та безліч інших актуальних для міжнародного співтовариства проблем [22]. В нашій країні мережна ідея почала поширюватися в останні роки. Різні координаційні центри закордонних мереж заохочують участь українських музеїв у членстві в цих мережах. Однак у цих міжнародних списках українських музеїв дуже мало. Це зумовлено недостатнім розвитком та освоєнням інформаційних і комунікаційних технологій в українських музеях. Велика низка музеїв просто не знають про такі можливості, вони не займаються пошуками іноземних партнерів, не намагаються налагодити електронну комунікацію з останніми. Також для українських музеїв продовжує залишатися проблемою мовний «бар'єр» у спілкуванні з закордонними партнерами.

SUMMARY

The article attempts to reveal the situation of the museum business development at two levels: the state, central one analysing the normative documents that ensure the functioning of museum institutions in Ukraine and the subsequent process of reforming the system; and the local one analyzing everyday tactics and strategies for the functioning of museum-based fieldwork.

Keywords: museology, reform, analytical centers, museum management and marketing.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про музей та музейну справу» від 1995 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР) – 1995. – № 25. – Ст. 192. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80?test=4/UMfPEGznhhJHm.ZiWdu2ubHI4UIs80msh8Ie6>
2. Про затвердження переліку музеїв, в яких зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80?test=4/UMfPEGznhhJHm.ZiWdu2ubHI4UIs80msh8Ie6>
3. Як зберегти та примножити архівно-музейні скарби України. Дата оновлення: 05.07.2017 // Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2258273-ak-zberegti-ta-primnoziti-arhivnomuzejni-skarbi-ukraini.html>
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Положення про Музейний фонд України» від 20 липня 2000 р. № 1147 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 1007. // Законодавство України. UR; Шевцов І. П. Сучасний стан розвитку музейних інформаційних систем. // Вісімнадцяті Сумцовські читання: збірник матеріалів наукової конференції «Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства» (проводиться в рамках XVIII Сумцовських читань), 18 квітня 2012 р. – Х.: Майдан, 2012. URL: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2012/article.html?n=19>
5. Правдін Іван. Міністерство похорон культури України! Частина III. Музейний фонд. // Міжнародна інформаційна агенція Vector News. Дата оновлення: 06.04.2016. URL: <https://www.vectornews.net/exclusive/16460-mnsterstvo-pohoron-kulturi-ukrayini-chastina-muzeyniy-fond.html>; Приказ Министерства культуры СССР «Об утверждении инструкции по учету и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР» от 17 июля 1985 г. № 290 // Социальный специализированный ресурс информационного содействия в сфере сохранения, консервации и реставрации памятников материальной культуры. «ARTconservation» 2007–2018. URL: <http://art-con.ru/node/3873>
6. Рябчикова Ф.Д. Формування та еволюція поняття музейний фонд держави // Краєзнавство. – 2016. – № 1–2. – С. 195–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kraeznavstvo_2016_1-2_19.
7. 1 липня 2016 р. у Києві відбулася конференція «Повернення культурних цінностей в Україну – державна справа». Дата оновлення: 2 липня 2016 // ЗАБУТА СПАДЩИНА – портал про переміщені і втрачені історичні та культурні цінності. URL: <http://lostart.org.ua/ua/news/603.html>
8. Повернення культурних цінностей: Мінкульт хоче змінити закон. Дата оновлення: 13.12.2017 // Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2363792-povernenna-kulturnih-cinnostej-minkult-hoce-zminiti-zakon.html>
9. Смаглій Катерина. Музейна реформа: європейський досвід для України. // Часопис «Агора». – Випуск 14. – С. 37–45. URL: <http://kennankyiv.org/wp-content/uploads/2016/02/Smagliy.pdf>

10. Коцарев Олег. Стратегія музею – що це таке і навіщо. Інтерв'ю з експертом. Дата оновлення: 29.08.2013 // Українська Правда. Історична Правда – онлайнове суспільно-історичне, науково-популярне видання. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/08/29/135353/>
11. Будинок-музей Антона Чехова отримав гроші на реставрацію. Дата оновлення: 1 октября 2010 // Телеканал новостей «24». URL: https://24tv.ua/ru/ukraina_tag1119; Закарпатський музей отримав європейський грант на майже мільйон (ВІДЕО). Дата оновлення: 22 грудня 2013р. // Інтернет-видання «Закарпаття онлайн Beta». URL: <http://zakarpattya.net.ua/Zmi/118045-Zakarpatskyi-muzei-otrymav-ievropeiskyi-hrant-na-maizhe-milion-VIDEO>.
12. Копитько Олексій. Офіційна статистика: Музеї України у 2012 році // «Музейний простір». Проект «ProMuseum: розвиток ресурсної бази та модернізація музейної галузі України» Дата оновлення: 23 квітня 2013. URL: <http://prostir.museum.ua/post/30119>.
13. Фіщук Ольга. Україна – музейна Країна. // УНІАН – Інформаційна агенція. Дата оновлення: 18.05.2010 // URL: <https://www.unian.ua/culture/358865-ukrajina-muzeyna-krajina.html>.
14. Музеї Києва // «Первое экскурсионное бюро». URL: <http://www.primetour.ua/uk/excursions/museum> (дата звернення: 18.12.2017); Музей відомого вченого-мандрівника М. М. Миклухо-Маклая. URL: <http://mmaklay.com/o-muzee/?lang=ua>
15. Музей Майдану // Офіційний веб-сайт Українського інституту національної пам'яті. URL: <http://www.memory.gov.ua/page/muzei-maidanu>
16. Аліванцева О.В. Музей «Літературне Придніпров'я». Досвід роботи перших років існування // Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д.І. Яворницького URL: <http://museum.dp.ua/article0105.html>.
17. Олег Пономарев. Меморіал жертвам Голодомора: ни дня без скандала Дата оновлення: 26 ноября 2011 г. // Інформаційний ресурс «Обозреватель.UA».
18. Артющенко Василий. Киеве построят вторую очередь музея Голодомора за 700 млн. грн. Дата оновлення: 21 ноября 2017 г. // Міжнародний громадсько-політичний тижневик «Дзеркало Тижня» ZN.UA <https://zn.ua/UKRAINE/v-kieve-postroyat-vtoruyu-ochered-muzeya-golodomora-za-700-mln-grn-266867.html>.
19. Мохнюк Р. С. Удосконалення фахової компетенції музейних працівників у системі підвищення кваліфікації (з досвіду роботи рівненського центру підвищення кваліфікації та перепідготовки працівників культури національної академії керівних кадрів культури і мистецтв) // Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». – Випуск 113. – С. 116–119.
20. У ЧДТУ почнуть готувати експертів-музеєзнавців. Дата оновлення: 14.02.2017 // Городище.інфо. URL: <http://horodysche.info/news/3745-u-chdtu-pochnut-gotuvaty-ekspertiv-muzeeyznaciv>
21. Наказ Міністерства внутрішніх справ та Міністерства культури і мистецтв України «Про затвердження Інструкції з організації охорони державних музеїв, історико-культурних заповідників, інших важливих об'єктів культури підрозділами Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ України» від 30.07.2004 № 846/489 (зареєстр. в Міністерстві юстиції України 20.08.2004 р. за № 1033/9632) <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1033-04>
22. The New Museology / Ed. by Vergo P. – London: reaction Books, 1989.